

La Institución Libre de Enseñanza i Catalunya, unes relacions estroncades?

Karine Rivas (Universitat de Barcelona)

Isabel Vilafranca i Conrad Vilanou (Eds.), *Giner i la Institución Libre de Enseñanza, des de Catalunya. Cent anys després de la mort de Francisco Giner de los Ríos (1839-1915)*. Pòrtic de Montserrat Payà i Sánchez. Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona [Col·lecció Pedagogies UB], 2018, 280 p.

En ocasió del centenari del traspàs de Francisco Giner de los Ríos (1839-1915) es van celebrar diversos actes i homenatges, als quals es va sumar el Grup de Recerca en Pensament Pedagògic i Social (GREPPS) de la Universitat de Barcelona. En concret, el dia 3 desembre de 2015 va tenir lloc a l'aula-seminari Alexandre Sanvisens, del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona (Campus Mundet), la jornada sobre «Giner i la Institución Libre de Enseñanza, des de Catalunya. Cent anys després de la mort de Francisco Giner de los Ríos (1839-1915)». Aquesta iniciativa va comptar amb el suport de la Facultat d'Educació de la Universitat de Barcelona, de la Societat Catalana de Filosofia (filial de l'Institut d'Estudis Catalans) i del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona. Com és sabut, Giner —nascut a Ronda el 1839— va promoure la fundació el 1876 de la Institución Libre de Enseñanza, que va representar un revulsiu per a l'època fins al punt d'esdevenir el motor de la que s'ha conegut com edat d'argent de la cultura espanyola (1898-1936). Altra-

ment, tres dies després de la mort de Giner, el poeta Antonio Machado va dedicar el conegut poema «Por una senda clara», unes relacions que en aquest llibre coral aborda el professor Daniel Izquierdo Clavero en el capítol «Vidas y silencios en Francisco Giner de los Ríos y Antonio Machado. La filia poética de la pedagogía». Si Giner es pot situar com el referent de la cultura hispànica en el darrer terç del segle XIX, Machado ocupa aquest mateix lloc en les primeres dècades del segle XX. Tampoc podem oblidar allò que Salvador de Madariaga va deixar estampat en el llibre *España: un ensayo de historia contemporánea*, aparegut a l'exili i reeditat en múltiples ocasions, en què plantejava la història d'Espanya des de la perspectiva triàdica dels tres Franciscos, és a dir, Francisco Largo Caballero per l'esquerra, Francisco Franco per la dreta i Francisco Giner de los Ríos pel centre. Es tracta d'una pensada que va ser aprofitada pel professor Vicente Cacho Viu per tal de presentar, en ple franquisme, *Las tres Españas de la España contemporánea* (Madrid, 1962), una mena de complement del seu llibre *La Institución Libre de Enseñanza* (1962), que va marcar l'inici de la rehabilitació de l'institucionisme en el franquisme. No debades, la centralitat de la figura de Francisco Giner de los

Ríos va ser cabdal per activar el moviment de reforma i regeneracionisme d'Espanya des de les darreries del segle XIX, una situació que es va agreujar i fer més peremptòria amb la crisi del 98. Mentrestant, al Principat havia sorgit a redós del modernisme un important moviment catalanista que desitjava, igualment, la renovació de l'Estat espanyol de manera que es va produir un acostament entre ambdues corrents, una atracció que es segellà amb l'amistat entre Francisco Giner i el poeta Joan Maragall.

Si la presència de la Institución a Catalunya va ser més aviat precària des de la seva fundació el 1876 fins a finals del segle dinovè, la cosa va canviar amb el contacte entre Giner i Maragall i, el que no és menys important, quan el 1907 es va formalitzar la creació de la Junta para Ampliación de Estudios que havia d'afavorir la sortida a l'estranger dels homes i dones de ciència, i no gens menys dels mestres, per tal de contribuir a la modernització d'Espanya. Fou a partir d'aquell moment quan la presència de la Institución a Catalunya —estudiada en el seu dia pel professor B. Delgado en el llibre *La Institución Libre de Enseñanza en Catalunya* (2000)— es va fer més evident, un procés que es va perllongar durant el primer terç del segle passat, en especial durant els anys de la Segona República i que, durant l'etapa de la transició democràtica, es va recuperar quan es complia el primer centenari de la seva fundació. Recordem aquí que el mes d'abril de 1976 va tenir lloc a la Biblioteca de Catalunya una exposició de la qual ens ha quedat el Catàleg de l'Exposició commemorativa del centenari de la Institución Libre de Enseñanza, que va patrocinar la Diputació de

Barcelona i van promoure els Amics de la Futurologia.

Certament que durant els primers moments de la transició el record de l'empremta institucionista era ben viu, en un moment en què la presència de Jordi Maragall i Noble, fill del poeta, i pare de polítics com ara Pasqual i Ernest Maragall, era ben palesa en les instàncies polítiques i culturals. Els més grans encara recorden la seva presència a la facultats de Filosofia i Pedagogia de la Universitat de Barcelona, llavors situades al campus sud de Pedralbes, quan es va organitzar un simposi els dies 17 i 18 d'abril de 1996 en ocasió del centenari del naixement i del cinquantenari del traspàs del professor Joaquim Xirau i Palau (1895-1946). En aquells moments, l'encaix de Catalunya dins l'Espanya democràtica encara no feia preveure la desavinença derivada de la sentència del Tribunal Constitucional (2010) sobre l'Estatut de Catalunya (2006). Amb tot, fa la impressió que aquests lligams entre Barcelona i Madrid —que van tenir un moment d'esplendor en l'exposició Barcelona-Madrid, organitzada pel CCCB (Centre de Cultura Contemporània de Barcelona), entre la tardor de 1997 i l'hivern de 1998— han quedat en un segon terme, per bé que tampoc podem oblidar, com assenyala el professor Josep Monserrat en el llibre que ens ocupa, el simposi «Espanya contra Catalunya: una mirada històrica (1714-2014)», organitzat a finals del 2013 pel Centre d'Història Contemporània de Catalunya i dirigit per Jaume Sobrequés. D'acord amb el que diem, pot semblar que aquesta revisió del paper de la Institución a Catalunya, objecte central del llibre que tenim a les mans, sigui avui un exercici erudit i acadèmic sense més transcendència. En qualsevol cas, el fet

precís és que el 3 de desembre de 2015, quan va tenir lloc el Seminari que va donar lloc al llibre que comentem, les divergències entre la política espanyola i la catalana ja eren ben manifestes.

Ara bé, vist en perspectiva, i a la llum del capítol del professor Josep Monserrat —«Qui ha de ser el llevat i quin és el regne? Un apunt metodològic a propòsit de Francisco Giner de los Ríos i Josep Pijoan»— que enceta el llibre es pot veure com les relacions entre la ILE i Catalunya donen molt joc, des del moment que personatges com Josep Pijoan —que van treballar al servei de Catalunya en un primer moment— es van convertir més tard en peces clau de la política espanyola, sota el deixant institucionista de manera que es complementaria amb el catalanisme. A més, tot i que la trobada amb la Institución ja s'havia produït a través de Joan Maragall, calia que algú posés el llevat perquè germinés una nova generació intel·lectual a través del magisteri de Giner, per bé que el professor Monserrat considera que a hores d'ara no hem sabut trobar el llevat de manera que, fins avui, només hem fet «que anar menjant pa àzim». Així, doncs, a tot estirar les coses continuarien per camins paral·lels sense vasos comunicants, i fins i tot amb raptés com el de Pijoan —un català errant (Maragall, 2015)— que es va posar al servei de la causa de la Institución. Amb altres paraules, la creació de la Junta para Ampliación de Estudios (JAE) es pot entendre com una alternativa a l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), de manera que buscar en Giner un precedent d'aquesta institució —com va pretendre Cacho Viu— resulta als ulls del professor Monserrat si més no dubtable. En conseqüència, es mante-

nen dues posicions: la que defensaria els vincles entre Catalunya i la ILE, amb noms com Joaquim Xirau, Rafael Campalans i Joan Roura-Parella entre altres, i aquella que planteja uns camins paral·lels, de manera que catalanisme i institucionisme serien com l'aigua i l'oli, un aiguabarreig impossible.

És clar que en un llibre com el que ens ocupa, no només s'han abordat les qüestions polítiques i culturals que marquen les relacions entre Catalunya i la Institución, sinó que també es van considerar els aspectes pedagògics sense bandejar els estètics. En aquest sentit, el professor Juan Manuel Fernández-Soria de la Universitat de València planteja la presència d'Anglaterra a la Institución fins al punt de ressaltar l'anglofília institucionista per davant d'altres influències, de manera que es van adoptar els principis educatius (*self-government, struggle for life, self-made man*, etc.) de l'educació liberal anglesa. Tant és així que el professor Fernández-Soria conclou que la Institución va trobar a Anglaterra la resposta a la recerca del seu ideal formatiu, si bé la imatge que els institucionistes tenien del món educatiu anglès era un xic ideal. Amb tot, figures com José Castillejo no van dubtar en recórrer al món anglosaxó per tal de cercar models que inspiressin al regeneracionisme espanyol que, després del fracàs del 98, es va perllongar fins a la Segona República.

El paisatge és un altre aspecte que es tracta en el present llibre, a través del treball de Jordi Garcia Farrero i Òscar Jiménez Abadías «Paisatge i pedagogia: Francisco Giner de los Ríos vist per Gaziel», en què es recorda les dues excursions que Agustí Calvet (Gaziel) va fer a la Sierra del Guadarrama en companyia de Francisco Giner

de los Ríos. Després d'apuntar que l'excursionisme constitueix un símptoma de modernitat pedagògica, es remarca la importància de la descoberta de la serra de Guadarrama i la significació del model de ciència d'Alexander von Humboldt com a referent de l'excursionisme institucionista. Enllà de la rellevància del paper pedagògic i científic de l'excursionisme, els autors insisteixen en l'estil de vida de Francisco Giner de los Ríos, d'acord amb el retrat dibuixat per Gaziel en la seva obra *Tots els camins duen a Roma* (1958).

Per la seva banda, Miquel Martínez i Ana Marín aborden l'actualitat del pensament de Giner, en relació amb el clima moral i l'educació en valors. Es tracta de pouar en l'obra gineriana per tal d'escatir quines idees sobre els mestres i l'escola es poden recuperar avui sobre l'educació en valors. Els autors d'aquesta contribució exalten la importància del respecte màxim a la persona de l'alumne, en un marc educatiu de confiança lluny de les relacions asimètriques entre mestre i alumne. D'aquesta manera, la tolerància esdevé una peça clau de la pedagogia ètica gineriana, sense negligir aspectes com el desenvolupament del criteri personal i l'autonomia, el conreu de la consciència i la sensibilitat moral, i la promoció de la responsabilitat respecte al compromís personal i la participació social.

Dins de l'àmbit pedagògic sequeix l'aportació de Joan Soler Mata i Conrad Vilanou «Giner y la renovación pedagógica en Cataluña. Entre la tradición liberal y la historia conceptual», que planteja els tòpics de la tradició liberal entre Barcelona i Madrid, per assumir a continuació els vincles de la Institución i el moviment de la renovació pedagògica. De fet, el sintagma de «renovació

pedagògica» serveix per assajar una aproximació a la història conceptual de l'educació, alhora que facilita una anàlisi d'aquest terme que ha esdevingut un punt de referència de la nostra tradició educativa més recent. En efecte, gràcies a aquesta anàlisi conceptual es dibuixen els diferents elements (context extern, context institucional, programa pedagògic) que configuren l'univers conceptual de la renovació pedagògica, una idea-força que sintetitza el projecte de modernització educativa, vinculada al progrés social i cultural.

Naturalment, els trets relatius al gènere no es poden bandejar de manera que el professor Carles Bastons aborda el deixant institucionista a Catalunya des del protagonisme de dues dones dedicades a l'ensenyament, com són la Isabel Vilà Pujol (1843-1896) i la Maria dels Àngels Ferrer Sensat (1904-1992), dues figures notables de la pedagogia catalana. La primera —lluitadora de la «santa causa de la llibertat»— va mantenir lligams amb la seu sabadellenca de la Institución, mentre que la segona va participar en l'Institut-Escola del parc de la Ciutadella que dirigia el Dr. Estalella.

En relació amb la idea d'universitat institucionista, Raquel Cercós, Xavier Laudo i Conrad Vilanou s'endinsen en l'edició del llibre *Pedagogía Universitaria* que Francisco Giner de los Ríos va publicar a Barcelona l'any 1905 dins de la col·lecció «Manuals Soler». A banda de revisar la idea d'universitat de Giner en el context de l'època, es detallen les obres del fundador de la Institución sobre filosofia universitària i, al seu torn, les diverses edicions des de 1905 i fins a 2005 de la *Pedagogía universitaria*, un referent de l'educació superior que es pot equiparar als grans teòrics de la matèria (Humboldt, Newman, Mercier, etc.).

Arribats a aquest punt, ens hem de referir a l'estudi sobre María de Maeztu, una dona institucionista, de les professores Isabel Vilafranca i Antonieta Carreño. Ambdues autores, dibuixen la trajectòria vital de María de Maeztu entre Bilbao, Salamanca i Madrid, alhora que es ressalta el seu feminisme i protagonisme en la generació intel·lectual de 1914, on ocupa un lloc destacat gràcies també a la seva contribució a la pedagogia social. Finalment, les autores es refereixen al pas de Madrid a Buenos Aires quan va esclatar la Guerra Civil, i comenten els anys d'exili d'aquesta intel·lectual que és valorada com una veritable pionera.

Com és fàcilment deduïble, la presència del germà de Francisco Giner (Hermenegildo Giner) a Barcelona, on va ser durant vint anys catedràtic de l'Institut Provincial entre 1898 i 1918, moment de la seva jubilació, tampoc es podia negligir. En aquesta direcció, la professora Raquel de la Arada revisa el paper de Hermenegildo Giner de los Ríos des de diferents perspectives: la cultura de masses i l'edició popular, l'activisme polític, les relacions amb els polítics republicans, etc. Amb tot, hi ha un punt que cal ressaltar com és la defensa de la coeducació i dels drets de les dones, en el marc d'una lluita política en favor dels ideals democràtics.

Es pot afegir que els darrers capítols del llibre, després d'haver tractat qüestions culturals i pedagògiques, s'endinsa en el terreny de l'estètica, un aspecte gens marginal si es té en compte que el racionalisme harmònic del krausista, que va insuflar l'orientació filosòfica de la Institución Libre de Enseñanza, postulava la unitat en la varietat. En aquest apartat cal destacar el capítol «L'estètica de Fran-

cisco Giner de los Ríos» del professor Ignasi Roviró Alemany que analitza la presència de les referències estètiques en diferents nuclis de l'obra gineriana (les lliçons de psicologia, el pla d'un curs de principis elementals de literatura i en el curs d'estètica) alhora que conclou que en el cas de Giner l'estètica s'orienta vers l'harmonia de les parts. Per últim, el professor Conrad Vilanou estudia la resposta que el franquisme, articulada en un procés de llarga duració que va del Marquès de Lozoya a Josep Maria Junoy, va donar a l'estètica del krausisme. En aquesta direcció, es dibuixen dues Espanyes i dues estètiques, de manera que si la Institución va trobar els seus referents estètics en el Guadarrama, a Toledo (la ciutat de les tres cultures on es copsava el sentit de la unitat en la varietat) i en la pintura d'El Greco, el franquisme de la mà del Marquès de Lozoya va exaltar les Immaculades de Murillo en una línia que Junoy va continuar en supeditar l'estètica mediterrània a l'Espanya imperial que conforma el paisatge de Castella, sense bandejar la pintura genuïnament catòlica d'artistes com Josep de Ribera (*El Spagnoletto*), que va ser contraposat al Greco.

És obvi que en un llibre de les característiques del que comentem no s'esgoten les possibilitats d'anàlisi, atesa l'amplitud i extensió del tema. No obstant, es pot considerar una mena d'acta pública, de reconeixement si es vol, del que va representar la relació entre Catalunya i la Institución Libre de Enseñanza durant moments puntuals de la història contemporània, sobretot, durant la crisi finisecular del XIX amb l'amistat entre Giner i Maragall, la dècada dels anys vint i l'etapa republicana i, no gens menys, en el període de la transició democràtica. Comptat i deba-

tut, fa la impressió que avui Madrid i Barcelona, l'institucionisme i el catalanisme, marxïn per viaranys separats quan no oposats. No obstant això, sempre ens quedarà la crònica d'aquests vincles que —vulquem o no— formen part del passat i que posen de relleu l'amistat que, algun dia, es van professar mútuament i recíproca alguns intel·lectuals d'ambdues ciutats, d'ambdós climes culturals, tot seguint la petja de l'amistat entre Francisco Giner de los Ríos i Joan Maragall. Un exemple que avui —quan quasi bé tot indica que el diàleg es troba en un punt mort— adquireix tot el seu relleu i significació.

Referències

- Cacho Viu, V. (1962) *La Institución Libre de Enseñanza*. Madrid, Rialp.
- Cacho Viu, V. (1962) *Las tres Españas de la España contemporánea*. Madrid, El Ateneo.
- Delgado, B. (2000) *La Institución Libre de Enseñanza en Cataluña*. Barcelona, Ariel.
- Madariaga, S. de (1978) *España: ensayo de la historia contemporánea*. Madrid, Espasa-Cape (11^a ed.).
- Maragall, P. (2015) *Josep Piioan. La vida errant d'un català universal*. Cabrera de Mar, Galerada.